

Piotr Fliciński

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Innowacje frazeologiczne w świetle danych korpusowych

Innowacja językowa to każdy nowy element pojawiający się w języku. Takie rozumienie treści tego pojęcia tylko na pozór wydaje się oczywiste. Kwestia innowacji komplikuje się znacznie, gdy polem obserwacji staje się frazeologia. Wielu badaczy w swych pracach odwołuje się do pojęcia „innowacja frazeologiczna” w rozumieniu Stanisława Bąby, którego rozważania teoretyczne oraz szczegółowe analizy i interpretacje funkcjonowania frazeologizmów w tekstach ostatniego półwiecza dały usystematyzowaną wykładnię statusu zasobu związków frazeologicznych i poszczególnych okazów tych idiomów w polszczyźnie. Na sposób opisu związków frazeologicznych miała wpływ przede wszystkim norma językowa w zakresie frazeologii, jak i stosowanie tej normy w praktyce. Z perspektywy poprawnościowej norma frazeologiczna definiowana jest – przypomnijmy – jako „zbiór zaaprobowanych przez polską społeczność językową frazeologizmów oraz reguł określających sposób realizacji ich tożsamości w tekstach”¹, a innowacja frazeologiczna jako „wszelkie odchylenie od normy frazeologicznej”². Przedstawiony konstrukt teoretyczny lub do niego zbliżony pozwolił wielu badaczom prowadzić szczegółowe analizy modyfikacji formalnych i semantycznych w obrębie frazeologii. Chodzi tu przede wszystkim o prace Stanisława Bąby, Gabrieli Dziamskiej-Lenart, Jolanty Ignatowicz-Skowrońskiej, Jarosława Liberka³. Wspomniani autorzy wy-

¹ S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989, s. 20.

² *Ibidem*, s. 46.

³ Zob. np. S. Bąba, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań 2009; G. Dziamska-Lenart, *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań 2004; J. Ignatowicz-Skowrońska, *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Szczecin 2008; J. Liberek, *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce*

rażnie odróżniają błędne realizacje ustabilizowanych połączeń wyrazowych od aktualizacji zmodyfikowanych, ale uzasadnionych⁴. Użycie innowacyjne może naruszać strukturę formalną samego frazeologizmu lub jego łączliwość, może również zmieniać sens idiomu, przy czym ocenie zostaje poddane użycie idiomu wraz z jego kontekstem minimalnym i kontekstem maksymalnym⁵. Materiałem badawczym są przykłady wyekscerpowane przede wszystkim z literatury, piśmiennictwa z zakresu szeroko pojętej humanistyki oraz z prasy. Płaszczyznę porównawczą dla tych rozważań stanowią opracowania leksyko-graficzne⁶, a zatem zapis słownikowy staje się w przestrzeni badacza wyznacznikiem poprawności kształtu formalnego (postaci kanonicznej, inwariantu), znaczenia, a niekiedy łączliwości (por. schematy łączliwości w SFWP) i użycia frazeologizmu⁷. Pod uwagę bierze się zwykle tylko największe słowniki ogólne i frazeologiczne i wybór ten jest ze wszech miar słuszny, gdyż jedynie te źródła opisują liczniejszy od podstawowego zbiór idiomów i wyłącznie one zakładają odbiorcę profesjonalnego, oprócz przeciętnego użytkownika języka.

Niezależnie od sposobu opracowania dostępne drukowane słowniki frazeologiczne (ich będą dotyczyły dalsze rozważania) mają naturalne ograniczenia,

polskiej, Poznań 1998; A. Pajdzińska, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Lublin 1993.

⁴ Grażyna Majkowska zwróciła uwagę na to, że świadome odstępstwo od normy językowej jest jednym z wyznaczników modyfikacji semantycznych w tekstach felietonów prasowych. Zob. G. Majkowska, *Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 5, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław 1988, s. 143–163.

⁵ Andrzej Maria Lewicki pisał o odświeżeniu stereotypu (związków wyrazowych reprodukowanych z pamięci) przez nadawcę wypowiedzi i wyróżnił: 1) innowację normatywną (polegającą na „dodaniu określenia przewidzianego przez stereotyp”), 2) innowację strukturalną (polegającą na „wymianie elementu stereotypu, zmianie ustalonego szyku, dodaniu określenia nieprzewidzianego przez strukturę stereotypu”), 3) innowację kontekstową (polegającą na „wprowadzeniu stereotypu w nowy kontekst”), 4) innowację kontaminacyjną (polegającą na „identyfikacji dwu lub więcej stereotypów na zasadzie podobieństw formalnych lub znaczeniowych”). Zob. A.M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 30–31.

⁶ W tekście stosuję następujące oznaczenia dla poszczególnych słowników: SFJP – S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1967–1968; SFWP – S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001; SP – M. Bańko, *Słownik porównań*, Warszawa 2007; USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, wersja 2.0, Warszawa 2006; WSFJP – P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003; WSF-PWN – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005; WSJP – B. Dunaj, *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2007.

⁷ O znaczeniu cytatu w opisie frazeologizmu zob. A. Pajdzińska, *Cytat w leksykograficznym opracowaniu frazeologizmu*, w: *Studia frazeologiczne*, Łask 2006, s. 232–240.

które nie pozostają bez wpływu na walor jakościowy i ilościowy odtworzenia normy frazeologicznej. Należy pominąć na wstępie – co oczywiste – aspekt rygoru objętości drukowanego zbioru, ale nie można nie wspomnieć o konsekwencjach tego technicznego ograniczenia. Rozbudowany słownik Stanisława Skorupki (SFJP) stał się źródłem po części już historycznym, co wcale nie oznacza, że przestarzałym. Współcześnie najbardziej rozbudowanym dziełem leksykograficznym jest WSFJP. Pozostałe słowniki ograniczają się do notowania frazeologizmów w wyborze, dając te, które charakteryzują się przede wszystkim metaforycznością oraz dużą frekwencją w tekstach, mają walor przekazu kulturowego (biblijne, literackie itd.), są zaaklimatyzowane od dawna w zasobie frazeologicznym polszczyzny itd., przy zminimalizowanej jednocześnie obecności porównań frazeologicznych, zidiomatyzowanych skrzydlatych słów, indywidualizmów i minitekstów kultury⁸, zestawień czy kolokacji (tak przede wszystkim SFWP i WSF-PWN)⁹. Liczba hasłowanych frazeologizmów zależy od makrostruktury słownika (metoda notowania wielokrotnego najmniej efektywna, choć najbardziej „przyjazna” przeciętnemu użytkownikowi w SFWP, gniazda wyrazowe z odnośnikami w WSF-PWN i gniazda wyrazowe bez odnośników w WSFJP) i od objętości materiału ilustracyjnego (jedno- i kilkukrotne potwierdzenie użycia – od jednego do trzech przykładów). Ponadto, zasób i kształt opracowanych idiomów uzależniony jest od podstawy materiałowej (kartoteki cytatów, korpusy) oraz od tradycji frazeograficznej. Przedstawione wyżej cechy słowników nie mogą być traktowane jako ich mankamenty czy niedostatki autorskie, redakcyjne itp., gdyż wynikają z przyczyn pozamerytorycznych.

Istniejąca praktyka frazeograficzna wpływa na wyobrażenie o normie frazeologicznej jako zintersubiektywizowanej płaszczyźnie odniesienia do opisu zjawisk innowacyjnych. Wydaje się, że najważniejszymi konsekwencjami tradycji leksykograficznej i obecnego stanu badań są: 1) z perspektywy ogólnej – a) brak słownika, który zakłada odbiorcę wyłącznie profesjonalnego, czyli badacza języka (szerzej: kultury), tłumacza itp. (rozbudowane informacje gramatyczne, pragmatyczne, historyczne itd.); b) niedostatki metody opracowania neofrazeologizmów oraz utrwalających się modyfikacji formalnych i se-

⁸ Idiomatyzowanie się skrzydlatych słów, indywidualizmów i minitekstów kultury to mechanizm pomnażania zasobu frazeologicznego polszczyzny – zob. P. Fliciński, *Sposoby pomnażania współczesnego zasobu frazeologicznego polszczyzny*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań 2010, s. 21–32.

⁹ Lukę tę wypełniają słowniki i leksykony specjalne, np. SP czy H. Markiewicz, A. Romanowski, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, wyd. nowe popr. i znacznie rozszerz., Kraków 2005.

mantycznych stałych związków wyrazowych; c) brak platformy informowania o jednostkach ekspansywnych; d) brak wyspecjalizowanej bazy danych innowacji frazeologicznych; 2) z perspektywy szczegółowej – a) niedostateczna informacja o wielokształtności (różnokształtności) idiomów; b) niedostateczna informacja gramatyczna (fleksja, składnia); c) niedostateczna informacja pragmatyczna.

Bezsprzecznie definicja normy frazeologicznej zaproponowana przez Stanisława Bąbę ma wymiar uniwersalny, lecz zmieniające się uwarunkowania zewnętrzne spowodowały, że jej odnośność realna także uległa zmianie. Umiarkowany konserwatyzm językowy, który prezentował autor zasad poprawnego posługiwania się frazeologizmami¹⁰, był związany z inaczej niż dziś pojmowanym statusem tekstu zapisanego (odmiany pisanej), innej wartości odmiany potocznej języka naturalnego, wreszcie – z funkcjonowaniem innego paradygmatu kulturowego w obliczu panującego ustroju politycznego. W zdemokratyzowanej przestrzeni kulturowej większą wagę przywiązuje się do wielonurtowości, zainteresowanie budzi odmiana mówiona języka, jako nieskrępowana przez przetworzenie, dostosowanie do reguł gatunków pisanych, a potoczność traktowana jest często jako centrum języka. Modyfikacja poglądów na temat kodyfikacji w zakresie frazeologii powinna uwzględniać przede wszystkim: wspomnianą wcześniej demokratyzację przestrzeni kulturowej, rozwój mediów elektronicznych i powstanie Internetu, egalitaryzację nadawców (twórców) tekstów¹¹.

Współczesność przynosi nieocenione źródła w postaci korpusów tekstowych, które znacznie polepszają efektywność pracy frazeologa, nie bez znaczenia jest również dostęp do zasobów sieciowych. Analiza i interpretacja innowacji językowych oraz ich ocena normatywna mogą być ze względu na rozbudowany warsztat technologiczny i źródłowy bardziej zbliżone do stanu faktycznego: nie są bowiem oparte na wybiórczo i arbitralnie zestawianych bazach danych w postaci kartotek, niereprezentatywnych zbiorach tekstów itp., lecz na korpusie w miarę zrównoważonym pod względem stylu, odmiany, gatunku i przez to zobiektywizowanym¹².

¹⁰ Por. np. S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne...*

¹¹ Por. P. Fliciński, *Nowe związki frazeologiczne a mediatyzacja polszczyzny ogólnej*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2007, t. 14 (34), s. 17–30; idem, *Wielokształtność związków idiomatycznych a norma frazeologiczna (na marginesie projektu indeksu „rozgałęzionego” FRAZIR)*, w: *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, red. A. Piotrowicz, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań 2009, s. 163–173; idem, *Przestrzeń telematyczna jako biblioteka, archiwum i kartoteka podręczna frazeografa*, w: *Tekst (w) sieci*, t. 1: *Tekst. Język. Gatunki*, red. D. Ulicka, Warszawa 2009, s. 151–159.

¹² W artykule będę przywoływał jedynie najbardziej rozbudowany korpus, czyli Narodowy Korpus Języka Polskiego (zob. <http://www.nkjp.pl/>); dalej w tekście stosuję skrót NKJP.

Wśród wielu możliwości, jakie daje NKJP badaczom frazeologii, szczególnie przydatne dla frazeologa oceniającego aktualizacje idiomów w polszczyźnie są funkcje umożliwiające: 1) wyszukiwanie kolokacji i sprawdzian wielokształtności w wyszukiwaniu konkordancji, 2) sprawdzenie aktualizowanych znaczeń przez dostęp do fragmentów tekstu stanowiących kontekst maksymalny frazeologizmu, 3) „dopasowywanie elastycznych związków frazeologicznych poprzez wyszukiwanie kontekstowe”¹³. Dwie pierwsze funkcje znacznie ułatwiają obserwacje innowacji frazeologicznych w aspekcie zarówno formalnym, jak i semantycznym. Do krótkiej analizy, ilustrującej rozważania podjęte w tym artykule, wybrałem trzy związki wyrazowe o różnym stopniu łączliwości, aklimatyzacji (stabilizacji postaci i znaczenia) i odtwarzane w jednym kształcie bądź w wielu postaciach.

*powtarzać coś jak mantrę*¹⁴

Współczesne wielkie słowniki polszczyzny ogólnej (USJP i WSJP) i frazeologiczne (SFWP, WSFJP, WSF-PWN) nie notują tego idiomu. Leksem *mantra* pojawia się zaś na przykład w USJP z kwalifikatorem *religijny* i z definicją a) ‘wedyjski hymn lub modlitwa’, b) ‘rytualna formuła magiczna w niektórych odmianach hinduizmu lub buddyzmu’. Wskazówkę na temat funkcjonowania innojęzycznych odpowiedników polskiej jednostki *powtarzać coś jak mantrę* daje na przykład *Dictionary of Contemporary English* Longmana¹⁵, który pod hasłem *mantra* umieszcza w jednym ze znaczeń informację ‘a word or phrase representing a rule or principle which someone often uses, but which other people often find annoying or boring’ z cytatem: „The Treasury Secretary has stuck to his mantra that «a strong dollar is in America’s interest»”. *Mantra* jest obca polskiemu realiom i jeżeli związek ten jest neofrazeologizmem, to brak jego notacji nie powinien dziwić. Polskie słowniki notują za to dość powszechnie zwrot (*mówić, gadać*) *jak katarynka* (WSFJP), *mówić, powtarzać coś jak katarynka* (WSF-PWN), który ma wspólne elementy znaczeniowe z analizowanym neofrazeologizmem *powtarzać coś jak mantrę*, ale raczej nie jest wymienny w większości kontekstów z tym idiomem (WSFJP ‘mówić szybko, bez przerwy, dużo, *zazw.* bez zastanowienia’: „Moja sąsiadka to sympatyczna kobieta, ale niestety mówi jak katarynka. Boli mnie głowa, bo twoja matka przez całą drogę gadała jak katarynka” [s. 295], WSF-PWN ‘mówić jednostajnym gło-

¹³ Zob. http://www.nkjp.uni.lodz.pl/help.jsp#o_wyszukiwarce [dostęp: 7.05.2011].

¹⁴ Pomijam w analizie idiom o postaci *powtarzać mantrę*.

¹⁵ *Dictionary of Contemporary English*, Harlow 2003.

sem, prędko; mówić ciągle to samo, bezmyślnie powtarzać’: „A rozwydrzone dziewczynisko powtarza jak katarynka: Ale czemu pan profesor nie chce ze mną zatańczyć?” [s. 162]). Mirosław Bańko w SP zanotował kilka idiomów z komponentem *powtarzać*, których znaczenie zawiera podobne semy, m.in.: *powtarza* ktoś coś *jak: papuga* ‘powtarza bezmyślnie’, *wyuczoną lekcję* ‘powtarza bezmyślnie’, *katarynka* ‘powtarza nieprzerwanie i monotonicznie’, *pacierz* ‘powtarza z pamięci jak coś bardzo ważnego’, *zacięta płyta* ‘powtarza w kółko to samo’, *nakręcony* ‘powtarza w kółko to samo’, *za panią matką* ‘powtarza posłusznie i bezkrytycznie’. Atrakcyjność użycia innowacji uzupełniającej z komponentem *jak mantra* może być związana z oryginalnością czy orientalnością, choć ważniejsze chyba jest to, że nowy idiom wypełnia lukę w zasobie leksykalnym, gdyż nie dubluje znaczeniowo istniejących frazeologizmów. O rozpowszechnieniu idiomu *powtarzać* coś *jak mantrę* świadczą dane z NKJP¹⁶: na 279 rekordów w ponad 200 wynikach pojawia się ustalona postać tego frazeologizmu pod względem zarówno formalnym, jak i semantycznym. Wielokształtność porównania z *mantrą* przejawia się przede wszystkim jako wymiennosc członu werbalnego (*mówić*, *recytować*, *nucić*, *klepać*, *wbijać* i inne) bądź jako uszczuplenie składu o tenże komponent werbalny. Tak zwany profil diachroniczny dla zapytania „powtarza* jak mantrę” ukazuje trwały proces zadomawiania się idiomu w pierwszej dekadzie XXI wieku, natomiast typ kanału, z którego pochodził przykład, daje wyobrażenie o zakresie występowania tego frazeologizmu we współczesnej polszczyźnie¹⁷.

#	Rok	Liczba wystąpień	Liczba akapitów w roku	Na 1000 akapitów
1.	1988	0	10 534	0
2.	1989	0	16 109	0
3.	1990	0	12 291	0
4.	1991	0	25 794	0
5.	1992	0	304 144	0
6.	1993	0	327 570	0
7.	1994	0	417 518	0
8.	1995	1	419 001	0,005
9.	1996	0	436 667	0
10.	1997	1	527 175	0,002
11.	1998	0	693 822	0
12.	1999	2	940 965	0,002
13.	2000	2	1 295 042	0,002

¹⁶ Przy zadanym wyszukiwaniu „jak mantrę”: <http://nkjp.uni.lodz.pl> [online], [dostęp: 5.05.2011].

¹⁷ Tabele tożsame z tabelami wyników ze stron NKJP.

14.	2001	1	1 820 073	0,001
15.	2002	6	2 203 700	0,003
16.	2003	11	2 493 370	0,004
17.	2004	17	1 466 348	0,012
18.	2005	25	5 322 633	0,005
19.	2006	36	5 072 733	0,007
20.	2007	25	1 552 295	0,016
21.	2008	57	4 381 654	0,013
22.	2009	53	2 705 195	0,02
23.	2010	4	194 840	0,021

Źródło: <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=5wch9rk> [online], [dostęp: 7.05.2011].

#	Kanał	Liczba wystąpień (A)	Słowa w kategorii (B)	A/(B/1M)
1.	internet	137	587 336 520	0,235
2.	prasa_dziennik	48	369 899 710	0,139
3.	prasa_tygodnik	43	69 949 916	0,603
4.	książka	10	116 167 807	0,175
5.	prasa_inne	9	71 091 647	0,093
6.	prasa_miesięcznik	4	8 184 720	0,415
7.	rkps	0	1 758 796	1,117
8.	mówiony	0	50 438	0
Łącznie		251	1 224 439 554	0,205

Źródło: <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=5wch9rk> [online], [dostęp: 7.05.2011].

Oto przykładowe cytaty ilustrujące użycie zwrotu z *mantrą*:

„Mogę częściowo zgodzić się z zarzutem komercjalizacji, dlatego że źródłem finansowania naszych działań misyjnych są w większym stopniu przychody z reklam niż z opłat abonamentowych, a jest to sytuacja nienormalna i wręcz patologiczna” – odpowiadał w Sejmie na zarzuty konkurentów prezes Kwiatkowski.

„Misja” to słowo, które jak mantrę powtarzają wszyscy uczestnicy dyskusji o telewizji publicznej. Konkurenci zarzucają TVP, że zamiast na wypełnianiu misji koncentruje się na działalności komercyjnej, czyli takiej, jaką uprawiają oni sami. Przedstawiciele środowisk intelektualnych, w tym także członkowie rady programowej TVP, ubolewają, że telewizja publiczna zapomina o swej misji. Tymczasem szefowie TVP uważają, że jest odwrotnie – nie ma dla telewizji nic ważniejszego niż misja, której służą z wyjątkowym zaangażowaniem. Ale co to jest misja telewizji publicznej? („Polityka” nr 2390; autor: Adam Grzeszak, data publikacji: 1.03.2003)

Tak więc warunkiem koniecznym, choć zapewne niewystarczającym do rozwiązania problemu braku więzi społecznych, jest uczynienie z edukacji – poczyna-

jąc od przedszkola, przez szkołę średnią, studia wyższe, aż po tzw. uniwersytety III wieku – priorytetu narodowego. **Nie wystarczy jak mantrę powtarzać, że gospodarka powinna być oparta na wiedzy, najważniejsza jest edukacja itd.** Trzeba przyjąć ambitny program jej upowszechniania oraz radykalnego podniesienia jakości – wraz ze środkami na ten cel. Potrzeba nam znacznie więcej wykształciuchów i łże-elit! (strona Marka Borowskiego (www.borowski.pl); autor: Marek Borowski, data publikacji: 7.03.2007)

Dane korpusowe jednoznacznie wskazują na ustabilizowanie się frazeologizmu *powtarzać coś jak mantrę* o schemacie łączliwości *ktos* + idiom. Użytkownicy języka nie mają kłopotu z odtworzeniem tego związku frazeologicznego w utartym kształcie i ustalonym znaczeniu, więc należy się spodziewać, że pojawi się on w kolejnych wydaniach wielkich słowników frazeologicznych. Analiza profilu diachronicznego porównania z *mantrą* dała też prawdopodobną odpowiedź, dlaczego dotychczas zbiory frazeograficzne nie notowały tego związku frazeologicznego (SFWP z roku 2001, WSFJP – 2003, WSF-PWN – 2005).

chodzić na rżęsach

Wielkie słowniki frazeologiczne podają, że zwrot ten znaczy tyle, co ‘w stanie podchmielonym, pod gazem’ (SFJP pod hasłem *rżęsa* w postaci *chodzić, spacerować, wrócić na rżęsach* z kwalifikatorem *potoczny*), ‘być pijanym, wyprawiać brewerie’ (SFJP pod hasłem *chodzić* w postaci bezwariantowej z kwalifikatorem *żartobliwe*), ‘być pijanym’ (SFWP pod hasłami *chodzić* i *rżęsa*), ‘być pijanym’ i ‘wyprawiać brewerie, dokazywać’ (WSFJP pod hasłem *rżęsa* z kwalifikatorem *pospolity*), ‘urządzać awantury po pijanemu’ (WSF-PWN pod hasłem *chodzić*). Słowniki przekazują więc dwie informacje: po pierwsze – ktoś jest pod wpływem alkoholu, po drugie – ktoś się awanturuje. W SFJP, SFWP i WSF-PWN zilustrowano użycie tego frazeologizmu cytatem z książki *Popiół i diament* Jerzego Andrzejewskiego: „– W czterdziestym czwartym na wiosnę? Pamiętam. Wlałeś się strasznie. – A ty się nie wlałeś? Wszyscy chodziliśmy na rżęsach. Andrzej ożywił się: – Poczekaj, to wtedy wyszliśmy w nocy od Wilgi i złożyliśmy wizytę Haneczce?”. SFJP daje jeszcze fragment z *Trzynastu opowieści* Ksawerego Pruszyńskiego: „Mikuła [...] wrócił dopiero we wtorek, i jak to mówią, na rżęsach”; a SFWP – z *Nocnego koncertu* Elżbiety Jackiewiczowej: „«Pan rotmistrz ma zaszczyt zaprosić wszystkich państwa tu obecnych na obiad» – ogłasza kierownik domu. – Witek przywiózł dwa worki dzikich kaczek z ostatniego polowania, na miejscu zakupił skrzynkę butelek,

szaleństwo trwało do późnego wieczora, tańczyliśmy między stolikami, wszyscy chodzili na rżęsach”. Autorzy SFWP podają te same cytaty zarówno pod hasłem *chodzić*, jak i pod hasłem *rżęsa*. Czynią tak w swym dziele niezwykle rzadko, więc można przypuszczać, że analizowany frazeologizm nie ma licznego potwierdzenia w tekstach literackich i prasowych poddanych ekscerpcji na potrzeby słownika. Fakt ten może uzasadniać kwalifikatory *potoczny* i *żartobliwy* w SFJP oraz *pospolity* w WSFJP.

Dane korpusowe przynoszą dziewięć niepowtarzających się wyników¹⁸: siedem cytatów pochodzi z Internetu, z tekstów reprezentujących typ komunikacji interaktywnej, jeden cytat to przykład z „Dziennika Polskiego” i jeden cytat to wspomniany już wcześniej fragment z twórczości Jerzego Andrzejewskiego. Analiza semantyczna tych ilustracji potwierdza jedną aktualizację znaczenia ‘być pijanym’ (literatura) i pięciu aktualizacji ze znaczeniem niespotykanym w definicjach słownikowych ‘być zmęczonym, wyczerpanym, u kresu sił’, a niedyspozycja ta związana jest zazwyczaj z brakiem snu (Internet)¹⁹. Frazeologizm w nienotowanym przez słowniki znaczeniu został użyty przez Karola Wojtyłę podczas jednego z wieczornych spotkań z młodzieżą pod tzw. oknem papieskim. Wyniki z NKJP nie są wystarczające do opisu frazeograficznego idiomu *chodzić na rżęsach*, lecz to właśnie analiza materiałów korpusu zwróciła uwagę na prawdopodobną ewolucję semantyczną tego zwrotu. W tej sytuacji zadowalające efekty może przynieść metoda ukierunkowanego wyszukiwania danych w zasobach sieciowych i w elektronicznych archiwach gazet²⁰.

z prędkością/szybkością karabinu maszynowego – jak karabin maszynowy

SFWP i WSFJP nie notują żadnej postaci tego frazeologizmu, natomiast WSF-PWN potwierdza postać *mówić jak karabin maszynowy* z definicją ‘mówić bardzo szybko, utrudniając zrozumienie wypowiedzianych słów’. NKJP

¹⁸ Przy zadanym wyszukiwaniu „chodzi* na rżęsach”: <http://nkjp.uni.lodz.pl> [online], [dostęp: 7.05.2011].

¹⁹ W trzech przykładach nie można było jednoznacznie odczytać znaczenia użytego frazeologizmu.

²⁰ Zob. P. Fliciński, *Z życia wybranych frazeologizmów biblijnych we współczesnej polszczyźnie*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 3, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2007, s. 214–228; idem, *Frazeologia w „Wielkim słowniku języka polskiego” a zasób związków idiomatycznych współczesnej polszczyzny*, w: *Nowe studia leksykograficzne II*, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków 2008, s. 105–116.

przynosi potwierdzenia w granicach od około 20 do 40 użyć idiomu w kształcie formalnym z *prędkością karabinu maszynowego*, z *szybkością karabinu maszynowego*, *jak karabin maszynowy*. Określenia te łączą się z różnymi czasownikami, zwykle mówienia (np. *trajkotać*) lub odnoszącymi się do czynności wydobywania słów (metafory, np. *wyrzucać z siebie słowa*), choć sam czasownik *mówić* występuje rzadko w strukturze tego związku w świetle danych korpusowych (trzy przykłady: 1) „On rzeczywiście mówi trochę za szybko, przypomina karabin maszynowy najnowszej generacji”; 2) „Na wiecach mówi szybko i potoczycie, niczym karabin maszynowy, atakując lokatora Białego Domu”; 3) „Słynie z tego, że mówi dużo i szybko jak karabin maszynowy”²¹). Przykłady zaczerpnięte z NKJP potwierdzają wielokształtność tego idiomu w uzusie.

Wnioski

Potrzeba szybkiej aktualizacji stanu zasobu frazeologicznego polszczyzny na płaszczyźnie zarówno zapisu, czyli kształtu formalnego, jak i semantyki, czyli znaczenia, w jakim używane są poszczególne frazeologizmy, da pierwszeństwo opracowaniom elektronicznym. Przyszłość należy z pewnością do rozbudowanych słowników tego typu, nieograniczonych formą drukowanej książki, z dostępem do danych w trybie online. Aktualizacja zasobów powinna odzwierciedlać dynamikę zmian we współczesnej polszczyźnie, stanowiąc jednocześnie podstawę porównawczą dla badań tychże przeobrażeń, przekształceń, ewolucji znaczeń itp. Jedną z możliwych propozycji jest budowa wyspecjalizowanych platform leksykograficznych, które zawierać by miały dane niezbędne do szeroko zakrojonych badań, zwłaszcza w zakresie zmian semantycznych i innowacji formalnych. Rozwiązanie to zmusza jednak do odejścia od tradycyjnej formy budowania dzieł leksykograficznych na rzecz tworzenia danych opartych na hiperlinkach i archiwizowanych rekordach, ukazujących poszczególne etapy ewolucji języka. Próby takie przynoszą już efekty²² i należy mieć nadzieję, że w niedalekiej przyszłości staną się chlebem powszednim badaczy frazeologii.

²¹ Przy zadanym wyszukiwaniu „mówi* karabin” z maksymalnym odstępem o wartości 6: <http://nkjp.uni.lodz.pl> [online], [dostęp: 7.05.2011].

²² Zob. np. *Wielki słownik języka polskiego PAN* [online] <http://www.wsjp.pl/>.

Piotr Fliciński

Phraseological innovations in view of corpus data

This article aims at highlighting available possibilities offered by web-based language corpora to support the phraseologist and experts in phraseography in their research methods. From this introduction, the author proceeds to show the ways to keep trace of the changeable character of the phraseological resources in the Polish language in the increasingly democratized cultural space, focusing on the relations between innovative phraseological constructions (neophraseologisms, shifts in meaning and polymorphic type of the form of explicit language usage) and the phraseological norm in modern Polish language. Theoretical considerations are then followed by the analytical part of the article in which the author presents a number of research improvements related to the study of phraseological innovations with the application of the National Corpus of Polish, with three examples provided (*powtarzać coś jak mantrę* [literally: to repeat something like a mantra], *chodzić na rzesach* [to do everything in order to accomplish something, or to make whoopee, to paint the town red] and *z prędkością/szybkością karabinu maszynowego – jak karabin maszynowy* [to talk a mile a minute]).

KEY WORDS: phraseology, phraseography, phraseological norm, phraseological innovations.

dr Piotr Fliciński, Zakład Frazeologii i Kultury Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza; specjalizacja: frazeologia i frazeografia.